

HADİSLERİN SENET VE
METİN YÖNÜNDEN
DEĞİŞİK DERECELERDE
OLUŞU VE HER BİRİNİN
AYRI AYRI İSİMLERLE
ANILMASI
DEĞERLENDİRMEDE AYRI
ESASLAR TESBİTİNİ
ZARÜRİ KILMAKTADIR.
ŞU DA VAR Kİ NİCE SAHİH
DENİLEN HADİSLER EN AZ
İHTİMALLE HZ.
PEYGAMBER'İN
AĞZINDAN ÇIKTIĞI GİBİ
RİVÂYET EDİLMEMİŞ
OLABİLİR. BU DURUMDA
YENİ KIYMET
HÜKÜMLERİNE İHTİYAÇ
VARDIR.

HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. HADİSİN TANIMI, ÖNEMİ

HADİS NEDİR?

Hadis, cem'i, ahadis¹ lügatta eskinin zıddı olarak yeni olan şey mânâsındadır. Bu mânâda sülâsi masdarı **huds**, hadese gelir. Tef'il mânâsıyla **et-Tahdis**, konuşmak, haber vermek anlamını taşır ve **hadis** bu babdan isim olarak mânâlandırılmıştır.

"Kur'an'ı Muhammed kendi uydurdu diyenler sözlerinde doğru iseler "Kur'an'a benzer bir söz getirsinler bakalım."² âyetinde de bu anlamda kullanılmıştır ki tek kelimeyle "söz" demektir.

- (1) Bu cemi bazı lügat alimlerine göre şazdır. Bk. Tertibu'l-Kamûsu'l-Muht (2. Bs.) I/600. Meselâ **el-Ferrâ** (140-207/757-822) ahâdisi **uhduse'nin** cemi kabul etmesine karşılık **İbnul-Berrî** (öl. 709/1309) buna itiraz eder. **ez-Zemahşeri** (467-538/1074-1143) ye göre ahadis ism-i cemdir. **Ebu Hayyân** (654-745/1256-1315) da buna karşıdır. Bk. **İbn'u Fâris**, **Mekâyısu'l-Luga**; **ez-Zebîdî**, **Tâc'ül-Arûs** hadis maddeleri.
- (2) **et-Tûr**: 34.

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XV
SAYI: 2

MART
NİŞAN
1976

HADİSİN İSTILAH, TERİM OLARAK MÂNASI

Bütün hadîs usûlcülerinin hadîse terim olarak verdikleri mânâ aynıdır: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'den naklolunan söz, fiil ve takrirler, ona âit sıfatlar.."³

HADİSİN SÜNNET İLE İLGİSİ

Bâzı usûlcüler hadîsi sünnet⁴ ile eş mânâlı, müterâdif kabul ederler⁵. Gerçekte her iki kelimenin mânâsı terim olarak aynıdır. Sünnet de "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in söz, fiil ve takrirleridir"⁶.

Görülüyor ki her iki terim arasında esasta bir fark yoktur. Nisbeten geniş bir açıklama yapmak gerekirse, "Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözleri, yaptığı işler, takrirleridir." Hadîs de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözleri, fiilleri, takrirleri ve sıfatları ile bunları dile getiren ifâdelerdir." denilebilir.

"Müslüman, dilinden, elinden müslümanlar selâmette kalan kimsedir."⁷ hadîsine bakalım:

Hz. Peygamber'in, "Müslüman, dilinden, elinden diğer müslümanlar selâmette kalan kimsedir." demesi bir sünnet, bu sözlerini dile getiren ifadeler ise hadîstir.

"Hz. Peygamber (s.a.s.) ayakkabı giymekte, saçını sakalını taramada, abdestte, bütün işlerinde sağdan başlamaktan hoşlanırdı."⁸ misâlinde ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in işlerinde sağdan başlaması sünnet; bunu hadîsin ilk râvisi olan Hz. Âişe (r.a.) dilinde ifâde eden sözler hadîstir. Takrîre misâl sayılabilecek şu hadîse gelince:

"Hz. Âişe (r.a.)'den. Der ki: Hayızlı olduğum halde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in başını tarardım."⁹

Hadîste geçen olaya ve anlatılışına dikkat edelim... Burada Hz. Peygamber (s.a.s.)'e âit bir fiil yoktur. Hz. Peygamber yanında onunla ilgili bir iş yapılmıştır. O ise buna rıza göstermiştir. Şu halde bir kadının hayızlı iken kocasının saçını taraması sünnet hükmünde bir iş olmuştur. Hz. Âişe (r.a.)'ın bu hali ifade eden sözleri Hz. Peygamber'le ilgisi dolayısıyla hadîstir.

HADİSİN ÖNEMİ

İslâm dininin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel esasının hadîsler olduğu bilinen bir gerçektir. Bilhassa fikhî sâhada Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan konularda sünnete, dolayısıyla sünneti aksettiren hadîslere başvurulur. Hadîsler Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasına yardım eder. Onu yer yer te'yid ve tasdik ettiği gibi mücmel, derli-toplu hükümlerini açıklar; böylece ibâdetlerin ve bir kısım muâmelelerin yapılaş şeklini açıkladığı gibi mutlak hükümleri kayıt ve şarta bağlar. Genel hükümleri özelleştirir. Mânâsı iyice açıklanmamış, kapalı hükümlere açıklık getirir. Kur'an'da olmayan konuları hükme bağlar.

(3) Muhammed es-Sabbâg, el-Hadîsu'n-Nebevi; Beyrut, 1972, sh. 14; et-Tıbbi, el-Hulâsa fi Usuli'l Hadîs; Bağdat 1971, sh. 9; Ahmet Naim, Tecrid-i Sarih Tercemesi, Mukaddime (2. Bs) Ankara, 1957, I/6.

(4) Sünnetin lügat mânâsı yol, usûl, alışlagelmis âdetler mânâsıdır. Bk. İbn Manzur, Lisanu'l Arab; "senen" maddesi.

(5) bk. es-Sabbag, a.g.e., 16; M. Accac el Hatib, es-Sünne Kable't Tedvin, Kahire, 1963, sh. 16.

(6) Ahmet Naim, a.g.e., sh. 8.

(7) Tecrid-i Sarih Tercemesi; I/29.

(8) Aynı Eser, I/150.

(9) Aynı Eser; I/218.

Bütün bunlara misâl vermekten ziyâde hadislerin kültürel değerlerine ilişmek konunun çerçevesi bakımından daha yerinde olacaktır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefâtını geride bırakan yıllar ortaya çıkan sosyal ve siyâsî gelişme İslâm âleminde bâzı çalkantılara yol açmış; sonunda bir taraftan fikhî, öte yandan itikâdî, bir diğer taraftan siyâsî fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda tabii olarak çeşitli düşünceler, fikirler, görüşler de kendini göstermiştir. Cereyan eden olaylar, topluma âit bilgiler, ilmi gayretler ve sonuçları.. Hepsi de nesillere aktarılabilecek zengin veriler haline gelmiştir. Saydığımız şartları havi bir ortamda bu zengin malzemenin nesilden nesile aktarılması başarılı bir şekilde yürütülebilmişse hadis ilminin dünya ilim hayatına kazandırdığı bir metodla yürütülebilmiştir: İsnad.. Bu metodun geçerliliği hadisten başka târih, siyer ve megâzi, hattâ edebiyat alanındaki rivâyetlerde bile kullanılışıyla belli olmuştur. Taşdığı bol târih ve sosyal mâlûmatla devirlerin ilim dünyasına en zengin malzeme verisi bir yana yalnızca cerh ve ta'dil esaslarıyla ilmi tahkik ve tenkit metodlarını ortaya koyuşu bile hadisin ve hadis ilminin değerini belirtmeğe kâfidir.

DİN GÖREVLİLERİNE HADİSİN LÜZÜMÜ

Günümüz Türkiye'sinde halkla en fazla ilişkisi olan zümre şüphesiz din görevlileridir. Din görevlilerinin içinde buldukları toplumdaki görevleri hiçbir zaman yalnızca namaz kıldırmak, va'z etmek, cenâze kaldırmak, Kur'an ve mevlid okumak değildir. Onlar bu görevlerini yaptıkları kadar halkı eğitir, çeşitli sosyal konularda aydınlatır; fertleri birbirine sevdirci, birleştirici bir rol oynarlar. Bu görevlerin yapılmasında kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve hadislere başvururlar. Hadisler ihtiva ettikleri değerlerle Türk toplumu için ideal ahlâk modeli çizerler. Yapıcı görev anlayışı içinde bu modelin gerçekleştirilmesinde en fazla gayret gösteren İslâm'ın şerefli görevlileri bütün konuşma, va'z, hutbe, kısaca irşad görevlerini en güzel şekilde hadislerin ışığında yapmaktadırlar.

Çağımız biraz da misyon, propaganda çağıdır. Her millet, her grup, her din, her kültür kendisini reklâm etmede; tek göstermektedir. İslâm'ın her gönüle, her vicdana açık yönüyle reklâma şüphesiz ihtiyacı yoktur. Ancak bâzı yolunu şaşırılmışların İslâm'a satışmalarına fırsat verilmemek üzere onun gerçek yönüyle tanıtılması gerekir. Böylece aynı zamanda İslâm'ın savunmasını da omuzlamış olanlar hadisten de geniş ölçüde faydalanır, hadislerin aklı, ilmi, ahlâkî değerlerinden yararlanırlar. Hadislerin değerleri karşısında bütün küfür, ilhad, yoz fikirler güneş karşısındaki kar gibi erimeğe mahkûmdur. Bunun içindir ki "küfür ile ilhad ehline hadis işitme ile hadisin senedi ve rivâyeti kadar giran gelen; onları kızdıran hiçbir şey yoktur."¹⁰ denilmiştir.

Son olarak şunu da belirtmek yerinde olur: Bir din görevlisi her şeyden önce Kur'an dili Arapçayı iyi bilmek zorundadır. Tâ ki İslâm'ın ana kaynaklarına kendisi de inebilsin, onlardaki asıl cevheri görebilsin. Kaynakları iyice seçebilen, iyi değerlendirebilenler için taklitten tahkîke geçişin en sağlam yolu budur. Ve bir din görevlisi için tahkîk bir meziyet olmaktan çok vazife sayılsa yeridir. Ne yönden bakılsa bu vazifeyi yapacakların karşısına da hadisler çıkmaktadır. Çünkü hadisler bize fesâhat ve belâgatte zirveye varmış bir devirden ulaşmıştır. Zamanının bütün edebî telâkîlerini aksetirecek yapıda bol filolojik, etimolojik malzemeyi havidir. Bu konuda şu hüküm hiç tereddüt etmeden

verilebilir: "Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olmasaydı yeryüzünde Arapça diye bir dil kalmazdı."

II. HADİSLERİN KISIMLARI

Hadisler genel bir tasnifle önce iki önemli gruba ayrılırlar:

- Nebevi Hadisler:** Hz. Peygamber (s.a.s.)'e âit hadisler.
- Kudsi Hadisler:** Mânâsı Allah'dan Hz. Peygamber'e ilham edilen, O'nun tarafından ifadelendirilen, başka bir deyişle mânâsı Allah'dan, sözü Hz. Peygamber'den olanlar..

Kudsi hadislere **İlâhî ve Rabbânî** hadisler de denilir. Allâh'a nisbet edilerek rivâyet edilmişlerdir. Daha çok Allâh'a kulluk etmeğe, O'nun insanoğluna verdiği nîmetlere, Allâh'a bağlılığa dâirdirler. Bu çeşit hadisler konumuzla ikinci derecede ilgilidir. Esasen hadis dendiğinde kudsi değil, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e âit diğer çeşit hadisler anlaşılır. Üzerinde biraz durmak istediğimiz Nebevi Hadisler üç esas gruba ayrılmıştır: **Sahih, Hasen, Zayıf**¹¹..

SAHİH HADİSLER

Adâlet ve zabt sâhibi râvilerin kesiksiz olarak birbirlerinden naklettikleri, şâz olmaktan, illetli bulunmaktan uzak hadislere denilir¹². "Bu hadis sahih bir hadistir" veya "Bu hadis sahihtir" denildiği zaman o hadisin:

- Râvilerinin cerh ve ta'dil bakımından adâletli; zabt, duyduğunu saklayıp başkalarına kusursuz nakletme bakımından sağlam ve güvenilir;
- Rivâyet zincirinin kesiksiz olduğu, yâni ilk nakilde bulunandan Hz. Peygamber (s.a.s.)'e kadar râviler arasında irtibat tam ve gerçekten nakilde bulunulduğunu gösteren ifadeleri kapsayan bir senetle nakledildiği;
- Hadiste herhangi bir illet, meselâ râvilerden birinin şeyhinden rivâyetinin târihen sabit olmaması veya bir hadis yalnızca bir sahâbiden rivâyet edilmiş olarak bilinirken başkasından rivâyet edilme gibi herhangi bir kusur bulunmadığı;
- Hadiste rivâyeti makbul olan râvilerin naklettiklerine aykırı bir durum olmadığı anlaşılır¹³.

Sahih hadisler de kendi aralarında derecelenir. Bu dereceleri kaynaklara göre değerlendirme bölümünde ele alacağız.

HASEN HADİSLER

En meşhur tarifine göre hasen hadis: "İsnadında yalancılıkla itham edilmiş bir kimse bulunmayan, şâz olmayan, benzeri başka yollardan rivâyet edilmiş olan hadistir."¹⁴

ZAYIF HADİSLER

Sahih veya hasen dışında kalan hadislerdir.

Zayıf hadislerin çoğu râvilerin kusuru yüzünden zayıf olanlardır. Bu tür zayıf hadislerden birkaçı şunlardır:

Mu'dal: Senesinde peşpeşe iki râvi düşmüş, **Munkatî'**: Senedi kesik, **Müdelles:** Râvisi ustaca gizlenerek nakledilen, **Metruk:** Hiçbir şekilde kabûl edilmesi mümkün olmayan, **Muallal:** Kusurlu, **Şâz:** Makbûl rivâyete aykırı vb..

(11) İbnu's-Salah, Mukaddime, Dimeşk Dâru'l-Hikme yayını Beyrut tab'ı; sh. 7.

(12) İbnu's-Salah A.g.e.; sh 8; et-Tibî, a.g.e., sh. 35.

(13) Tecridî Sarih Tercemesi, mukaddime, sh: 202 vd.

(14) Bu tarif Tirmizini'dir. Bk. İbn'us-Salah, A.g.e., 15; et-Tib', A.g.e., 38; Tecrid Tercemesi Mukaddime; sh. 242.

Bunlardan başka bir de Mevzû (uydurma) hadisler vardır. Bunlara anladığımız mânâda hadis denmesine imkân yoktur. Tamamı uydurma sözler olan mevzû hadisler ayrı bir konudur.

MÜTEVÂTİR HADİSLER

Yalan söylemeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda râvinin birbirlerinden görüşme sonucu naklettikleri hadislerdir.

Mütevâtir hadisler lâfzî mütevâtir ve mânâsı mütevâtir olarak iki kısımdır. Lâfzî mütevâtir olanlar Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ağzından çıktığı gibi rivâyet edilenler; mânâsı mütevâtir olanlarsa mânâ aynı olmakla beraber çeşitli şekil ve ifade tarzlarıyla nakledilenlerdir.

BİR GENEL TASNİF

Bütün hadisler âit olduğu, bir başka deyişle senedinin ulaştığı kaynağa göre üç kısımdır:

- Merfû:** Hz. Peygamber (s.a.s.)'e âit olan rivâyetler.
- Mevkûf:** Sahâbeye âit olanlar.
- Maktu':** Tâbiine, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonraki sahâbe nesli ile görüşüp onlardan nakilde bulunanlara âit olanlar..

III. HADİSLERİ DEĞERLENDİRME ÖLÇÜLERİ

Hadisler bugün elde mevcut imkânlar muvacehesinde:

- Senetlerine,**
- Metinlerine,**
- Kaynaklarına,** hadislerin yazılı bulunduğu eserlere göre değerlendirilebilir.

Bilinir ki bir hadis senet ve metin olarak iki kısımdan ibarettir. Senet; ilk kaynağa kadar hadisi nakledenlerin zincirleme sıralamasıdır.

Hadisin senedi onun sağlamlık belgesidir. Metin ise; hadisin ifadeleri yani bir mânâyâ gelen, bir konuyu bize aktaran sözleridir.

Hadisleri senetlerine göre değerlendirmeğe çalışmak zamanımız ilmi ölçüleri içinde fazladan bir gayrettir. Zîrâ senet ilk kaynağına kadar ulaşan rivâyet zinciri teşkil edip hadisi tesbit ve yazılı metin haline getirinceye kadar mühimdir. Gerisi nisbeten kolaydır. Ve bu yazılı metni sağlam esaslarla rivâyetten ibarettir. Şu da var ki bu ifadeler senet hadislerin tesbitinden sonra mühim değildir mânâsına alınmamalıdır. Senet aslında hadisin garantisi, doğruluk, sağlamlık ölçüsüdür. Ancak önemli olan hadisin tesbitidir. Her ne kadar sağlam bir tesbit ancak sağlam bir senetle mümkün olursa da sonuç varken sebep üzerinde oyalanmanın lüzum ve faydası yoktur. O halde hadis âlimlerinin cerh ve ta'dil kitaplarında senet değerlendirmelerine yeteri kadar yer verip ince eler sık dokur bir tenkit anlayışıyla râvileri, isnatlarını en ince noktalarına kadar aydınlattıklarını göz önüne alırsak metin değerlendirmesine daha geniş yer vermek, daha fazla zaman ayırmak isteğimizde mâzur sayılabiliriz. Kaldı ki bugün, hadislerin daha çok senetleriyle uğraşmak pratiğe fazla kaçan çağımız ilim anlayışı içinde hadis ihtisası yapanlara has bir görev olmalıdır. Dahası var, senetler zamanın tesbit metodu olarak kullanılıp en sağlam netice alındıktan sonra bu netice üzerinde durmak, dolayısıyla metinleri ihtiva eden ana kaynaklara eğilmek daha isabetli olacaktır. Böylelikle hadislerin direkt olarak değerlendirme imkânı doğacaktır.

HADİSLERİ METNE GÖRE DEĞERLENDİRME

Metni değerlendirme ölçülerine girmeden metnin yukarıdaki kısa tarifine yeniden bir göz atalım:

Metin hadisin ifadeleri, yâni bir mânâya gelen, bir konuyu aktaran sözleridir. Bu tarifi daha sözlerimizin başında verdiğimiz hadis tarifine eklersek metin; ya Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözüdür ya da ona âit bir işi, bir olayı, bir hali veya bir vasfı anlatan ifadelerdir. Aynı tarifi kullanarak mevkuf hadisin sahâbe; maktu'un tâbiine âit nakiller olduğunu aynı çerçevede ifade edebiliriz. Öyleyse hadis metni doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in sözü veya fiilidir. Bunları asıl mânâsıyla tenkit etmek bir mânâda Hz. Peygamber'i değerlendirmek olacaktır. Yeter ki hadis sahîh bir hadis olsun. Asırlardır ilim hayâtına renk katan İslâm âlimleri hadislere ayrı bir önem vermişler, tek kelimeyle "**Peygamber sözünü sahtelerinden ayırdetmek için**" tâkat üstü gayret sarfetmişlerdir. Dünya ilim târihi İslâm âlimlerinin dinî naslar üzerinde yaptıkları çalışmalara benzer bir çalışma henüz kaydetmiş değildir. Böyle olduğu için, ortaçağ dediğimiz bir devrin şartlarına göre fevkalâde zor, hattâ imkânsız görülen bir işi başarıp **İlm-i Dirâyeti'l-Hadis** adıyla bugünkü Avrupa medeniyetinde bile eşine rastlanamıyan müstakil bir ilim tesis ederek bir hadisi rivâyet etmenin şartlarını, şekillerini, hükümlerini, hadis râvilerinin hallerini, naklettiklerinin çeşitlerini, bunlardan hüküm çıkarma yollarını... kaideleştirenlerdir ki bize gönül rahatlığı ile "**bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) buyuruyorlar ki**" diyebilmek imkânını hazırlamışlardır. Bu itibarla metin tenkidinde ölçü derken tamamen ilk adımda taklîdî hareket etmemiz bir bakıma zorunlu olmaktadır. Zîrâ metinlere başvurmada ilk kıymet hükmümüz bizden önce verilmiş sahîh, zayıf, metruk, şâz, garip, mevzû, hasen...den birisi olacaktır. İlk nazarda bunlara ekleyecek bir sözümüz yoktur. Dolayısıyla Tirmizi'nin "**Hasendir, sahîhdır**" dediği bir rivâyetin zayıf olduğunu iddia edecek, İbn-i Hâcer'in reddettiği, Süyûtî'nin illetli bulduğu bir rivâyeti temize çıkaracak imkânımız olmadığına göre metin değerlendirmesinde ilk ölçü o metin hakkında İslâm âlimlerinin hükmü olmalıdır. Başka bir yol arayanların en azından bu hükümleri verenlerden daha üstün hadis bilgisine sâhip olması, devir değişse bile nasların kıymet hükümlerinin değişmeyeceğini hesaba katması gerekir. Böyle bir değerlendirmenin fikri, düşünceyi donduracağı iddiasına gelince; İslâm'ın bizâtihi kendisi statik değildir. Onun için hiçbir zaman düşünceyi dondurmamış, fikre set çekmemiştir. Her türlü müsbet, yapıcı fikir ve düşünce İslâm'da ma'kesini bulmuştur. Bütünüyle İslâm böyle olduğuna göre naslarının otoriter bir görüşle değerlendirilmesi hiçbir şekilde düşünceye set çekmek olmaz, aksine daha başlangıçta yanlış değerlendirmenin, kıymet hükmünden sapmanın önüne geçer.

Hadislerin senet ve metin yönünden değişik derecelerde oluşu ve her birinin ayrı ayrı isimlerle anılması değerlendirmede ayrı esaslar tesbitini zarûrî kılmaktadır. Şu da var ki nice sahîh denilen hadisler en az ihtimalle Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı gibi rivâyet edilmemiş olabilir. Bu durumda yeni kıymet hükümlerine ihtiyaç vardır. O halde:

a) **Sahîh ve hasen hadisler** eğer muteber kaynaklardan alınmış değilse İslâm'ın temel prensiplerine uyup uymadığına dikkat edilmelidir. Zîrâ, sahîh denilen bâzı hadisler vardır ki sağlam bir senetle uydurulmuştur, aslı yoktur. İslâm'ın temel prensipleri Kur'ân-ı Kerim ve sahîh hadislerin tesbit ettiği şekilde bellidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tebliğinde tenakuz

olamayacağına göre İslâm esaslarına, İslâm'ın dünya görüşüne aykırı düşen hadislere her ne kadar sahîh de dense şüpheli bir gözle bakılmalıdır. Yalnız bu değerlendirme ayrı bir bölümde vereceğimiz muteber kaynaklarda olmayan hadisler içindir.

b) Mütevâtir haberler yine muteber kaynaklarda yoksa sahâbe de dâhil birçok kimsenin böyle bir söz söyleyip söylemeyeceği üzerinde durulmalıdır.

c) Mürsel denilen hadislerde irsali yapan, yâni kendisi bizzat Hz. Peygamber'den duymadığı halde başka bir sahâbiden duyup kendisi duymuş gibi nakleden sahâbi ise hadis makbûl sayılır. Ancak İsrailiyyâta dair haberler nakleden, meselâ, Ka'bul Ahbar, Vehb b. Münebbih gibi bir sahâbinin mürsellerini hemen kabûl etmeyip, diğer hadislerle uygunluğu görülürse makbûl sayılmalıdır¹⁵.

d) Tefsir ve hadis literatüründe çok geçen halkı irşad için hutbe ve va'zlarda çok kullanılan ve İsrailiyyat denilen İsrail Oğullarına âit olanlarla öteki kıssa (hikâye) lara gelince, bunların mucize vasfı taşıyanları hariç genel değerlendirme ölçüsü şöyledir:

1. Kur'ân-ı Kerim ve sahîh sünnette söz konusu edilenlere uygun olanlar kabûl edilebilir.
2. Kur'ân-ı Kerim ve sahîh sünnete uymayanlar kabûl edilmez.
3. Kur'ân-ı Kerim ve sahîh sünnetin ne kabûl ne de reddettikleri ise Allah tarafından gönderilen semâvî kitapların asıllarına uygun olup olmadığı belli olmadığından¹⁶ mutlak zarûret olmadan bahis konusu edilmemelidir.

e) Tek râvisi olan ve hadis usûlünde haber-i ahağ denilen hadislerle zayıf gözüyle bakılmalıdır. Aslında bu çeşit hadisler aklın icaplarına, Kur'ân-ı Kerim'e, sahîh sünnete aykırıdır. İlk bakışta herkesin bilmesi gerekli bir şeyi yalnız bir kişinin nakletmesi¹⁷ gibi akli bir prensiple kendini derhal belli eder.

Bu konuya son vermeden şunları da ilâve edelim: Hadisleri iyi değerlendirebilmek için biraz da sağlam bir İslâmî kültür almış olmak gerekir. Bu İslâmî kültüre Hadis İlmî de dâhildir. Ancak bu sâyededir ki, "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e âit olan hadislerde bulunan günışığına benzer nûru görüp sezebilecek", bunları Hz. Peygamber'e âit olmayan hadislerdeki "gecenin zifiri karanlığına benzeyen zulmet"ten ayıracak sezgi ve basirete, üstelik mümareseye sâhip olunabilir¹⁸.

f) Hz. Peygamber'e âit bir hadis Kur'ân-ı Kerim'e, İslâm'ın genel esaslarına, akıl prensiplerine, müsbet ilimlerin vardığı sonuçlara, ilmi gerçeklere uygundur. Hadislerin değerlendirilmesinde genel esaslar olarak bu ölçülerden de yararlanılabilir. Hadis olmayan rivâyetlerde bu ölçülerden eser yoktur. Üstelik rivâyet söz veya mânâ itibariyle bozuk, Kur'ân-ı Kerim'e ve sahîh hadislerle, akıl ve mantığa, târihi vâkialara, mu'cize hariç müsbet ilimlere aykırı ise zayıftır, hattâ uydurmadır.

Hz. Peygamber'e âit olmayan bir sözü bilerek, bilmeyerek ona âitmiş gibi göstermenin büyük sorumluluk taşıdığını izâha lüzum yoktur.

Bizzat Hz. Peygamber bunu menetmiştir:

"Yalan olduğunu bilerek bir sözü benim hadisim olarak rivâyet edenler yok mu!.. Yalancının biridir."¹⁹

(15) M. Yaşar Kandemir, Mevzu Hadisler, Ankara. 1975; sh. 124.

(16) Hayreddin Karaman, Hadis Usulü; İst. 1965, sh. 124.

(17) Tecrid-i Sarih Tercemesi, Mukaddime; sh. 278.

(18) M. Yaşar Kandemir, A.g.e.; sh. 125-6.

(19) Müslim, Sahih, Mısır, 1375/1955; I/9.

Aslında katı ve kabûlü zor gerçekleri yumuşak göstermek, halkı cezbetmek, İslâm'a ısındırmak için bile olsa her rivâyete hadismiş gibi değer vermenin ne lüzûmu, ne de faydası vardır. Böyle bir hareket İslâm'ı olduğundan başka göstermek olacaktır. Bu itibarla Türkiye sosyal bünyesini ayakta tutmada büyük payları olduğu muhakkak olan din görevlileri va'z, hutbe, konuşma ve irşad görevlerini yaparken çok dikkatli hareket etmelidirler. Halka anlattıkları hadisleri müteber kaynaklardan seçmeli, yukarıdan beri saydığımız ölçülere nazaran verecekleri kıymet hükmüne göre değerlendirmelidirler. Ancak bundan sonradır ki, "bir hadis-i şerifte buyuruluyor ki..." demenin; böylece Peygamberimiz'e âit bir hadisi başkalarına ulaştırmanın hazzını duyacaklardır.

KAYNAKLARA GÖRE DEĞERLENDİRME

Belli konulardaki²⁰ hadislerin uydurulmuş olma ihtimali kuvvetli olduğu gibi elde mevcut güvenilir kaynaklarda bulunmayan hadisler de genellikle uydurma, en azından zayıftırlar. Çünkü Hz. Peygamber'in vefâtından sonraki ilmi faâliyet, sahâbenin ilmi aktarma, tâbînin ilim alma gayretleri sonunda bir kısım hadis metinleri isnad gibi sağlam bir metodla nakledilerek hadis kitaplarına geçirildi. Herbiri kontrolden ve sağlam tenkid süzgecinden geçirilerek kitaplara aktarılan bu hadisler itibar gördü. Zamanla hadisler bu eserlere göre değerlendirilir oldu. Sahih hadislerin şu şekilde yedi dereceye ayrılması bu iddiayı ispata kâfidir:

1. **Muttefekun Aleyh:** Buhâri (194-256) ve Müslim'in (206-261) ittifakla rivâyet ederek Sahih isimli eserlerine aldıkları.
2. Buhâri'nin Sahih'ine alıp Müslim'in almadıkları.
3. Müslim'in Sahih'ine alıp Buhâri'nin almadıkları.
4. Buhâri ve Müslim'in Sahih'lerinde bulunmamakla beraber koydukları sahihlik şartlarına uyanlar.
5. Yalnız Buhâri'nin şartlarına uyanlar.
6. Yalnız Müslim'in şartlarına uyanlar.
7. Buhâri ve Müslim'den gayri hadisçilerce sahih sayılanlar²¹.

Bu tasnifte görülüyor ki sahih hadislerin derecelendirilmeleri Buhâri ve Müslim nazar-ı itibara alınarak yapılmıştır. Bu iki mühim muhaddis ile hadis ilminde tanınmış âlimlerin herbiri ayrı değerinde olan eserleri şöyledir:

SAHİH-İ BUHÂRİ

Câmi²³ tertibinde tasnif edilmiş olan Buhâri'nin Sahih'i, ekseri İslâm âlimlerine göre Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitaptır²⁴. 9082 hadisi ihtiva eden eser 16 senede tamamlanmıştır. Eserde tekrarlar, sahâbe, tâbîn kavilleri (mevkuf ve maktu' hadisler), ta'likler ayrı olmak üzere 2602 hadis vardır ve hepsi de sahihdur²⁵.

(20) Sözü uzatmamak için almadığımız, hangi konulardaki hadislerin mevzu olabileceğini anlamak için bk. M. Yaşar Kandemir; a.g.e., sh. 169 vd.

(21) Tecridi Sarih tercemesi. Mukaddime. sh. 234.

(22) Bölümlere ayrılarak tertip edilmiş hadis kitaplarına "Musannef" denildiği gibi Câmi de denir. Bir câmi de bütün hadis konuları mevcuttur. Bu konular, Akaid, Ahkâm, Rikaak, Adâbu't-ta'âm ve's-şerâb, Tefsir, tarih, siyer, semall, fiten, Menakıp ve mesâlibdir. Bk. es-Sabbağ a.g.e., sh. 196; Hayrttin Karaman, a.g.e., sh. 27.

(23) Tecrid-i Sarih terc. Mukaddime 217; es-Sabbağ, a.g.e., 203.

(24) Bk. Kullu mâ fi'l Buhâri Sahih; Kuveyt 1966.

(25) es-Sabbağ, a.g.e., sh., 213, Tecrid Terc. Muk. 217 vd

SAHİH-İ MÜSLİM

Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i ile Müslim'in aynı adlı eserine sahihan (iki Sahîh) denilmektedir. Müslim'in Sahîh'i de Câmi tertibindedir. Mükerrerlerle beraber 7275 hadîsi içine alır, tekrarlar hariç bu sayı 4000 kadardır. el-Huseyn b. Ali en-Nisâbüri, "Gök kubbe altında Müslim'in kitabından daha sahîhi yoktur"²⁶ der. Müslim Sahîh'inin Sahîh-i Buhârî'den ayrıldığı bâzı önemli noktalar vardır ki başında Mukaddime gelir. Bizzat Müslim'in kendisi eserine "sıhhatinde icma' olanları" yazmış olduğunu beyan ettiğine göre²⁷ Müslim'de bulunan hadîsler de sahîhdirlir.

Yukarıda geçtiği üzere Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri hadîsler en sahîh sayılanlardır.

Bundan sonra gelen hadîs kitaplarına Sünen denilmektedir.

SÜNEN-İ EBİ DÂVUD

Daha çok fikhî konularda muteber bir kaynaktır. Sünen-i Ebî Dâvud'da güzel bir tahkikle yeniden neşreden Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'e göre 5274 hadîs vardır. Hadîsleri genellikle sahîh ve hasendir. Bâzı zayıf hadîsler varsa da zayıflığına işâret edilmiş olduğu için eserden korkusuzca faydalanılabilir²⁸. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sünnet adına bilinen ne varsa bu kitapta mevcuttur²⁹.

SÜNEN-İ TİRMİZİ

Buna Câmiu't-Tirmizî de denilir. Daha çok metod yönünden meşhur olmuştur. Evvelâ hasen hadîs terimi ilk önce Tirmizî'de kullanılmıştır. Hadîsleri sahîh ve hasendir.

SÜNEN-İ NESEİ

Esas ismi el-Müctebâ veya Sünen-i Suğrâ olan bu eser daha çok fikhî hadîsleri ihtiva eder. Hadîsleri râvi tenkidine çok önem verdiği için muteberdir.

SÜNEN İBN-İ MÂCE

Bilhassa fıkıh bablarının tasnif şekliyle meşhurdur. Hadîsleri ekseriyetle sahîhdir. İbn-i Kesir der ki: "Sünen İbn-i Mâce fıkıh babları güzel tertiplenmiş faydalı bir kitaptır. Bu kitap şahitlerinin kolaylıkla bulunabilmesi bakımından kıymetlidir."³⁰

Bu altı kitaba El-Kütübü's-Sitte denildiği málumdur. Herbirinin özelliği şu şekilde hülâsa olunmuştur:

Hadîslerden hüküm çıkarmak isteyenler için Sahîh-i Buhârî, Ahkâm hadîslerini toplamak ve bir arada görmek isteyenlere Sünen-i Ebî Dâvud, hadîs tekniğinin inceliklerini öğrenmek isteyenlere Sünen-i Tirmizî, hadîslerin fıkıh konularına göre en iyi tasnifini görmek isteyenlere Sünen İbn-i Mâce, fikhî hadîslerden çoğunu elde etmek isteyenlere Sünen-i Neseî tavsiye edilmiştir³¹.

(26) Tecrid-i Sarih Terc. Muk. sh. 221.

(27) A.g.e., sh. 261.

(28) Aynı yer.

(29) Es-Sabbağ, a.g.e., sh. 225.

(30) H. Karaman, a.g.e., sh. 31.

(31) Türkiye'de 50 yıllık cumhuriyet döneminde hadîs neşriyatı bütün dîni neşriyatın %2'si gibi az bir seviyededir. bk. Mücteba Uğur, Cumhuriyet Devri Hadîs Neşriyatı ve Öğrenimi, 50. yıl; Ank. 1973, sh. 347.

Hadiste bu altı ana kaynak sonradan yazılanlara esas teşkil etmiştir. Bu eserler kadar meşhur olmamakla beraber onlar kadar sahîh ve güvenilir birkaç eser daha zikredelim:

El-Muvatta'; İmam Mâlik b. Enes.

El-Müstedrek; Buhâri ve Müslim'in sahîhlik şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hadisleri ihtiva eder. Müellifi: el-Hâkimu'n-Nisâbüri'dir.

Müsned Ahmed b. Hanbel; Müsned-i Dârimî; Sahîh İbn-i Hibbân; Maâni'l-Âsâr (Tahâvî)...

IV. BİBLİYOGRAFYA

Günümüz Türkiye'sinde hadis neşriyatı diğer dinî neşriyâta kıyasla çok azdır³². Arapça asıllı kaynakları temin ise güçtür. Bu itibarla bir din görevlisinin elde etmesi mümkün, başka bir deyişle Türkiye'de bulunabilen kitaplara âit bir listeyi zikretmekte yarar vardır. Hadis konusunda Türkiye'de elde edilmesi imkân dâhilinde olan eserlerden bazıları şunlardır:

1. Sahîh-i Buhâri, İst. 1315.
2. Sahîh-i Müslim, İst. 1329-32; ayrıca M. Sofuoğlu tercümesi ile, İst. 1967-70.
3. Sünen-i Ebî Dâvud; birçok baskısı vardır.
4. Sünen-i Neseî.
5. Sünen-i Tirmizi; O. Zeki Mollamehmetoğlu tercemesi neşrolunuyor.
6. Sünen İbn-i Mâce.
7. el-Muvatta'; İmam Mâlik'in bu eserinin bir baskısı İmam Bagavî'nin Mesâbihu's-Sünne'si kenarındadır.
8. et-Tâc; asıl ismi et-Tâcî'l-Câmi'li'l-Usûl fi Ahâdisi'r-Resûl olan 5 ciltlik bu eser Mansur Ali Nâsîf'ındır. Câmi tertibinde Buhâri, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Neseî hadislerini muhtevidir. Hadisleri konularına göre tertiplelediği ve müphem yerlerini şerhettiği için faydalıdır. Türkçe tercümesi de neşredilmiştir.
9. et-Tergîb ve't-Terhîb; Hâfız Munzirî'nin bu eseri değişik bir tertiptedir. Hadisler taşıdıkları hüküm ve mânâ itibarıyla tasnif edilmişlerdir. Meselâ namaz konusundaki "Tergîb" (teşvik) ve "Terhîb" (korkutma) hadisleri iki ana gruptadır. Bütün konular tâli başlıklar da taşımaktadır. et-Tergîb fi salâti'd-duhâ, et-terhîb min men'iz-zekât gibi...

Kaynaklarının genellikle Kütübü's-Sitte ile İmam Mâlik'in Muvatta'ı, Sahîh İbn-i Hibban ve Taberânî (Mu'cemi Kebîr, Mu'cemi Evsat.), el-Müstedrek, Müsned Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Beyhakî'nin teşkil ettiği bu eserde teknik yönden zayıf hadisler de vardır. Din görevlileri arasında çok tutulan bu eser hakkındaki iddiayı belgelendirecek birkaç misâl verebiliriz:

"Ebû Zer'den.. Diyor ki: "Dostum (Hz. Peygamber) (s.a.s.) bana yedi şey tavsiye etti: Fakirleri sevip onlara yakın olmayı, kendinden aşağıdakilere bakıp yukarı olanlara bakmamayı, ezâ cefâ da görsem sıla-i rahm etmeyi, çokça "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" demeyi, acı da olsa hakikati söylemeyi, Allah için kimseden çekinmemeyi, kimseden bir şey istememeyi..."

"Bu hadisi Ahmed b. Hanbel Ebû Zer'den Şa'bi rivâyeti ile nakletmiştir. Halbuki Şa'bi'nin Ebû Zer'den simâi rivâyeti yoktur."³³

"Câbir b. Abdillâh diyor ki: Hz. Peygamber (s.a.s.); "Kanâat tükenmez bir hazinedir." buyurdu. Hadisi Beyhaki (Kitâbu'z-Züh'de) rivâyet eder. Ancak hadisin ref'i (Hz. Peygamber'in sözü gibi gösterilmesi) gariptir."³⁴
"Osman b. Ebi Dehrîşen'den., Hz. Peygamber'den., Buyurdu ki: "Allah, kuldân bedeni ile beraber kalbine de muvafık olmadıkça hiçbir ameli kabûl etmez." Hadisi Muhammed b. Nasr böyle mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ebû Mansûru'd-Deylemi Müsned-i Firdevs'te Ubey b. Kâ'b'a bağlayıp mevsul olarak rivâyet eder. Mürsel rivâyet daha sahihtir."³⁵

10. Mişkâtü'l-Mesâbih; Hatib Tebrizi, Şam 1962 tab'ı.

11. Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi.

Buhârî'nin kısaltılmışıdır. Faydalı izahlarla Diyânet İşleri Başkanlığınca 12 cilt olarak yayımlanmıştır. Bilhassa iman, ibâdet, ahlâk, siyer ve benzeri İslâmî konularda eşsiz bir ilim hazinesidir³⁶. Başkanlıkça eserden daha geniş çapta faydalanılmasını sağlamak üzere bir de kılavuz kitap neşredilmiştir.

12. Riyâzî's-Sâlihîn: En-Nevevî'nin bu muteber eseri de sahih hadislerden seçilmiştir. 3 cilt halinde Diyânet İşleri Başkanlığınca yayımlanmıştır.

13. el-Edebu'l-Müfred: İmam Buhârî'nin bu eseri Türkçe tercemesiyle birlikte yayımlanmıştır.

14. Bülûğu'l-Merâm Tercüme ve Şerhi: Daha çok ahkâm hadislerine dairdir. Ahmed Davudoğlu tercümesiyle yayımlanmıştır.

15. Meşâriku'l-Envâr ve Tercümesi: Meşâriku'l-Envâr İmam Sagâni'nin Buhârî ve Müslim'i birleştirip harf tertibine koyarak meydana getirdiği eseridir. Bu eser İbn-i Melek gerhi Mebâriku'l-Ezhâr ile basılmış ve çok tutulmuştur. Andığımız terceme Enver Baytan tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır.

16. 500 Hadis-i Şerif: Ömer Nasûhi Bilmen'in eseridir. İbâdet, ahlâk ve mânevî hayâtın feyzine dair muteber kaynaklardan 500 hadisin metni, meâli ve açıklamasını muhtevindir.

17. On Kere Kırk Hadis: H. Basri Çantay.

18. Binbir Hadis: M. Arif Bey.

Yukarıdan beri verdiğimiz bilgilerle bir hadisi değerlendirmeye yarayacak ölçüler elde etmeye çalışmış bulunuyoruz. Ancak bu ölçülerin kesin olmaktan çok ipuçları sayılması gerektiğini eklemek zorundayız.

Özetlersek, bir hadisi değerlendirmenin onun mânâsına inip, kaynağına bakmakla iyi sonuçlar vereceği muhakkaktır. Bununla beraber muteber kaynaklarda bulunmayan hadisler için, "Bunu Hz. Peygamber söylemiş olabilir mi?" gibi bir soru her zaman hatırdâ tutulmalıdır. Sahih hadislerin kıymet ölçüleri ortada olduğuna göre böyle bir soru da bizi objektif bir değerlendirmeye götürecektir.

Hz. Peygamber'in sözlerini halka ulaştırmak; halkın bu feyizli kaynaktan yararlanmasını sağlamak için emek sarfedenlere sabır, gayret ve başarılar diliyoruz..

(33) Aynı eser I/590, Hadis hk. Tenkitler için bk. el-ACLÛ-Nİ keşfü'l Hafâ, Halep, II/151.

(34) Aynı eser, I/346-8.

(35) M. Uğur, C. Sofuoğlu, Tecridi Sarih Tercemesi Kılavuzu, Ank. 1975, sh. 3.